

CĂTĂLIN ZAMFIR, Incertitudinea. O perspectivă psiho-sociologică,
București, Edit. Științifică, 1990

Actul de naștere al reflexiei referitoare la statutul epistemologic al cercetării și cunoașterii socio-umane datează de la sfârșitul secolului al XIX-lea, între inițiatorii săi aflându-se și românul A. D. Xenopol. La originea acestui domeniu sui-generis de cunoaștere se află sentimentul de insatisfacție încercat de cercetătorii care activau în sfera științelor sociale atunci când comparau rezultatele activității lor, în ceea ce privește rigoarea teoretică, cu ale colegilor naturaliști.

Constrinsă de exigentele epistemologice și stimulată de solicitările tot mai insistente venite din cimpul practicii, în răstimpul care a trecut de la debutul meditației asupra condiției științelor sociale, sociologia a făcut pasul de la speculația fundată în cazul cel mai bun pe intuiție la teoria elaborată metodic și supusă testării.

Un exemplu edificator în acest sens este și cartea *Incertitudinea. O perspectivă psiho-sociologică*, semnată de Cătălin Zamfir, de care ne vom ocupa în cele ce urmează.

Lucrarea are ca temă decizia, respectiv actul care prevede și pregătește acțiunea socială. Decizia este omniprezentă în societate, fiind chiar actul său constitutiv fundamental. Ca ființă gânditoare și acțională omul individual elaborează în permanență decizii. Marea lor majoritate sînt desigur banale, înclî caracterul de decizie este estompat, dar unele sînt însă importante, cu un proces de elaborare pregnant. De asemenea, societatea, pentru a se menține vie, în funcțiune, produce în permanență, prin compartimentele sale specializate, decizii pe care apoi le transpune în viață.

Dacă acțiunea este cauza de pe urma căreia ia naștere edificiul social, decizia este, la rîndul ei, presupuziția intelectuală a acțiunii. Orice acțiune este precedată de o decizie, după cum finalitatea inexorabilă a deciziei este acțiunea. Decizia și acțiunea sînt astfel indispensabil legate una cu cealaltă, alcătuiind împreună un Ianus bifrons pe umerii căruia stă întreaga societate. Dealtfel, socialul însuși ia naștere în clipa în care acțiunea transpune în viață o decizie.

Analiza procesului decizional ne introduce așadar în intimitatea procesului de geneză a socialului, fapt suficient prin el însuși prin a situa cartea lui Cătălin Zamfir în categoria lucrărilor de maxim interes. Valoarea lucrării de care vorbim, așa cum vom încerca să demonstrăm, nu se reduce însă la acest fapt de ordin tematic. La urma urmei o temă fundamentală poate fi tratată banal și invers, un subiect minor poate fi prilejul unei cercetări exemplare care se încheie cu rezultate de interes major. Spre satisfacția și folosul cititorului, cartea de care ne ocupăm reprezintă cazul fericit în care o temă fundamentală, cum este problema deciziei, este cercetată cu o remarcabilă aplicație și se încheie cu concluzii care, după cum sîntem convinși, vor marca un moment de referință în dezbaterea problemei.

Așa cum se cunoaște, îndeosebi în ultimele două-trei decenii problematica deciziei a fost obiectul unor repetate tentative de elucidare teoretică, în special peste hotare dar în măsură mai mică și în țara noastră. Situarea deciziei printre prioritățile cercetării sociale este desigur în legătură cu importanța dobîndită de actul conducerii într-o perioadă pe care o mai putem numi și epoca managerială. Cum se poate observa din carte, autorul este la curent cu vasta literatură existentă pe această temă, cu ideile și teoriile predecesorilor săi. În plus, și acest lucru este foarte important, autorul are o percepție adecvată a problemelor conducerii și ale deciziei, așa cum se pun ele la nivelul realității sociale practice.

Ideea majoră de la care pornește, care îl diferențiază de premergătorii săi și care îl conduce, în final, la elaborarea unui model propriu de descriere a comportamentului rațional al agentului acțional, este că, cel mai adesea, acesta din urmă decide în condiții de incertitudine mai mult sau mai puțin pronunțată. Prezența incertitudinii face ca procesul decizional să capete o cu totul altă înfățișare decît aceea preconizată de modelul clasic al raționalității, care pornea de la presupuziția tacită (dar falsă, ne demonstrează Cătălin Zamfir) că agentul decident operează într-un context cert. Supoziția sa inițială conferă modelului clasic avantajele simplității, rigorii și formalizării, în schimb ignorarea situației reale în care activează cel mai adesea decidentul îl expune riscului inadecvării. Este neajunsul observat de autor, care l-a determinat să imagineze un model decizional mulat de contextul real în care se afla agentul acțional, cel mai adesea nevoit să decidă în condiții de incertitudine.

Sursa epistemologică a modelului clasic de raționalitate a fost, așa cum se exprima Patrick Suppes, atașamentul dogmatic al metafizicii tradiționale față de ideea cunoașterii certe. De la Descartes la Bertrand Russell, năzuința cea mai fierbinte a filosofiei moderne a fost să elaboreze o metodă care să permită atingerea perfecțiunii gnoseologice. Or, în realitate acest deziderat al certitudinii absolute s-a dovedit realizabil numai rareori și doar în situații banale. Pentru știința și filosofia contemporană a devenit clar, pe de-o parte, că universul social nu este guvernat de determinismul mecanicist și, pe de altă parte, că subiectul acțional individual și colectiv nu dispune, cu excepția situațiilor foarte simple, de toate cunoștințele necesare pentru a elabora decizii situate mai presus de orice îndoială. Este adevărat, în ultimul secol cunoașterea umană a atins frontiere inimaginabile în trecut, metodele și tehnicile de cunoaștere s-au rafinat iar prelucrarea automată a datelor oferă posibilități aproape nelimitate. Cu toate acestea, necunoșterea, incertitudinea continuă să fie o prezență statornică a vieții sociale, un însoțitor inevitabil al destinului uman și al societății.

Progresul realizat de științele socio-umane în secolul al XX-lea, împreună cu nevoia practică de realizare a coordonării și conducerii într-un context social extrem de complex, impun abandonarea paradigmei epistemologice care își avea sorgintea în știința epocii moderne și adoptarea unei paradigme noi, în acord cu mutațiile calitative intervenite între timp în domeniul cunoașterii. Că acest nou cadru paradigmatic corespunde într-o mai mare măsură necesităților proprii științelor sociale este dovedit și de faptul că la elaborarea lui au contribuit și aceste discipline, pe când paradigma anterioară era produsul exclusiv al științelor naturii. Cu alte cuvinte, paradigma mecanicistă era de împrumut pentru științele sociale, pe când aceea pe care o propune lucrarea este cosubstanțială acestora.

Această nouă paradigmă nu este în mod expres menționată în carte. Prezența ei, deși mai mult implicată decât explicită, este însă indiscutabilă. Pe ea se fundamentează și din ea decurg toate considerentele autorului privitoare la obiectul nemijlocit al cărții: actul decizional în diferitele sale ipostaze. Fără a fi indicată ca atare, această paradigmă este fundalul (background-ul) pe care se sprijină în ultimă instanță edificiul robust al întregii lucrări. Că așa este, că dincolo de modelarea procesului decizional cartea conține un mesaj subiacent mai profund se vede din ușurința cu care diferite alte teme și capitole ale sociologiei și psihologiei pot fi subsumate perspectivei propuse de Cătălin Zamfir și din plusul de consistență pe care îl dobândește acestea în această nouă lectură. Este cazul bunăoară cu psihologia reclamei, cu tradițiile, grupul, organizațiile, cu tipurile de personalitate.

Deși importante, în raport cu obiectul propriu-zis al cărții toate aceste considerații au caracter propedeutic. Dincolo de acest cadru general, ceea ce îl preocupă în mod deosebit pe autor este problema deciziei. Ca urmare, procesul decizional va fi supus unei analize atente, fază cu fază, context cu context, rezultatul investigației fiind, așa cum am arătat, formularea unui model decizional centrat pe ideea de incertitudine. După postularea acestui model, restul lucrării va fi dedicat descrierii funcționării acestuia în situațiile decizionale tipice.

Existența incertitudinii, definită ca incompletitudine și fragilitate a cunoștințelor relevante în raport cu o problemă de decis (p. 39), marchează în mod decisiv, pe tot parcursul desfășurării sale, procesul decizional. Astfel, originea ei subiectivă sau obiectivă determină orientarea procesului cognitiv, caracterul său reductibil sau ireductibil hotărăște asupra tipului de strategie decizională adoptată de decidenți, prezența ei duce la apariția mecanismelor de absorbție a incertitudinii și tot prin ea se explică și organizarea într-o manieră sau alta a sistemului decident.

În afară de incertitudine (care însă nu este prezentă întotdeauna) și cunoștințe, din structura oricărui proces decizional face parte un subiect, care poate fi colectiv sau individual și omogen sau neomogen atât cognitiv cât și existențial. Omogenitate/neomogenitate cognitivă înseamnă respectiv cunoștințe identice sau diferite în ceea ce privește obiectul deciziei. Prin omogenitate/neomogenitate existențială în lucrare se înțelege, respectiv, interese similare sau diferite din partea decidenților în raport cu obiectul deciziei. Din combinarea acestor doi parametri rezultă trei situații decizionale distincte (de care se ocupă lucrarea). 1. Decizia în situația în care subiectul este omogen și cognitiv și ca interese; 2. Decizia cu subiect neomogen cognitiv dar cu interese similare (ceea ce în volum primește numele de omogenitate existențială); 3. Decizia în condiții de diversitate atât cognitivă cât și existențială.

Prezența incertitudinii conferă procesului decizional o desfășurare care, în funcție de situația concretă a decidentului, dobândește unele particularități. În cazul în care subiectul este omogen cognitiv și existențial, efortul decidentului (sau decidenților) se va centra pe eliminarea sau diminuarea incertitudinii, atât în ceea ce privește definirea exactă a situației de decis cât și în privința oportunității soluției finale avansate. În cazul în care incertitudinea inițială este eliminată sau absorbită (ceea ce se întâmplă foarte rar) procesul decizional devine un proces analitic de evaluare a alternativelor și de alegere a celor mai bune decizii. Decizia reținută în acest caz este o soluție certă, conformă exigențelor modelului raționalității clasice. Când, cu toate

eforturile cognitive depuse, incertitudinea nu poate fi redusă total, decidentul se află în fața a două strategii alternative.

O alternativă strategică este strategia optimalității tendențiale în care se asumă în mod explicit caracterul incomplet al imaginii cognitive despre situația de decis și care ajunge pe cale analitică la soluția cea mai bună în raport de cunoștințele existente în momentul respectiv. Persistența incertitudinii și asumarea ei conferă deciziei un caracter provizoriu. Ca urmare, procesul decizional va fi reluat îndată ce imaginea cognitivă se va îmbogăți cu date noi, pentru a se ajunge la o decizie și mai avantajoasă.

Cealaltă alternativă este strategia satisfăcătorului, care constă în adoptarea primei soluții convenabile pe care decidentul a reușit să o identifice, suspendându-se efortul cognitiv de eliminare a incertitudinii. Așa cum se arată în carte, strategia satisfăcătorului este asemănătoare selecției cibernetice care, de asemenea, reține prima soluție satisfăcătoare convenabilă.

Deși neasumată, persistența incertitudinii în cazul adoptării strategiei satisfăcătorului nu poate fi cu totul ignorată. De aici vulnerabilitatea acestui tip de strategie decizională care, pentru a se consolida, recurge la ceea ce Cătălin Zamfir numește absorbția artificială a incertitudinii. Astfel de procese de absorbție artificială a incertitudinii sînt, după părerea autorului, tradiția, charisma, folosirea unor criterii aleatoare mascate de selecție a deciziilor și delegarea autorității.

Implicațiile celor două strategii de decizie se extind mult dincolo de elaborarea unui tip de soluție sau altul. După cum se demonstrează în volum, tipul de strategie decizională adoptat se regăsește în modul de organizare al sistemului decident și chiar în dinamica sistemelor sociale reale. Astfel, strategia optimalității tendențiale favorizează organizarea unor structuri decizionale caracterizate prin deschidere cognitivă, flexibilitate și orientare spre schimbare, proces decizional complet, toleranță față de alternative, reluarea intermitentă a procesului decizional, sensibilitate la feed-back. Strategia satisfăcătorului se asociază cu un cadru decizional cu trăsături opuse: sistem cognitiv închis, tendința spre structurare accentuată a imaginii cognitive, orientarea defensivă față de informație, respingerea feed-back-ului, supraevaluarea succesului și subestimarea eșecului, atribuirea intrinsecă a succesului și extrinsecă a insuccesului, intoleranța față de alternative.

Tipul de strategie adoptat acționează diferit și asupra schimbării sociale. În timp ce strategiei satisfăcătorului îi sînt proprii conservatorismul, rezistența la schimbare și schimbarea prin crize, strategia optimalității tendențiale are o atitudine favorabilă schimbării și o promovează.

Avînd în vedere că cele două tipuri de strategie decizională sînt inegale ca valoare operațională, se pune întrebarea: ce determină alegerea uneia sau a celeilalte de către decidenți? Răspunsul autorului este că acesta depinde, în ultima instanță, de tipul de incertitudine în care se desfășoară procesul decizional. Incertitudinea ireductibilă împinge sistemele decidente spre strategia satisfăcătorului, iar incertitudinea reductibilă spre strategia optimalității tendențiale. Acest răspuns trimite, mai departe, la întregul context cognitiv în care acționează decidenții și sistemele decizionale în genere: tipul de cunoaștere implicat, metodele de gândire și metodele folosite pentru dezvoltarea cunoștințelor, prezența sau absența feed-back-ului și nu în ultimul rînd mentalitatea colectivității respective. Dacă cunoașterea comună este asociată mai ales cu strategia satisfăcătorului, cunoașterea științifică favorizează adoptarea strategiei optimalității tendențiale. În timp ce matematica clasică conduce spre strategia rigidă a satisfăcătorului, gândirea statistică, probabilitatea fac posibilă utilizarea unei metode decizionale mai adecvate complexității reale, așa cum este strategia optimalității tendențiale. Absența feed-back-ului predispozează la adoptarea strategiei satisfăcătorului, pe cînd existența acestuia permite selecția alternativelor, deci posibilitatea unei opțiuni decizionale productive. În sfîrșit, colectivitățile Geschisse valorilor științei sînt mai apte pentru a dezvolta strategii optime de decizie, în timp ce grupurile umane dominate de mentalitate arhaică și de dogme sînt predispuse recurgerii la strategia satisfăcătorului.

Al doilea tip de situație decizională analizat de Cătălin Zamfir este acela în care subiectul (decidentul) este neomogen cognitiv dar omogen existențial. Cu alte cuvinte, este vorba de decizii luate în cadrul unui grup în care există similitudine de interese. Ca și în cazul tipului anterior de decizie, autorul postulează și demonstrează că problema principală a procesului decizional este activitatea desfășurată de grupul decident în legătură cu prezența incertitudinii. Dar, pentru că procesul decizional se desfășoară în condiții diferite, acesta va căpăta unele particularități pe care le vom menționa succint în continuare.

Luarea unei decizii în condiții de grup și de diversitate cognitivă presupune, ca o condiție prealabilă, preocuparea pentru realizarea convergenței sau, la învîntă, lămurirea divergențelor dintre decidenți. Rezultatul acestei activități este consensul, dacă imaginea cognitivă a decidenților despre situația respectivă și decizia de luat coincid, sau dissensul, respectiv menținerea unor divergențe între membrii grupului. Realizarea consensului decidenților este mai probabilă atunci cînd procesul decizional se desfășoară în condiții de certitudine. Dimpotrivă, dacă prevalează incertitudinea, există o probabilitate ridicată de dissens. Interațiunea dintre decidenți

în procesul decizional se realizează prin activitățile cognitive pe care le desfășoară și prin comunicare. Examinarea rolului jucat de acesta din urmă în cristalizarea imaginii cognitive prilejuiește autorului o scurtă dar pertinentă analiză. Polemizînd cu Leibniz, care era convins că divergențele de păreri sînt înlăturate dacă oamenii se așează la masă și calculează, Cătălin Zamfir promovează ideea opusă conform căreia, în incertitudine accentuată, comunicarea duce, mai probabil, fie la incertitudine consensuală, fie la certitudine dissensuală (p. 174—175).

După cum observăm, în condiții de grup există riscul unei incertitudini mai ridicate. Acest fapt, împreună cu posibilitatea existenței unui conflict între decidenți, care rezultă din prezența dissensului, conferă deciziei luate în aceste condiții unele trăsături distincte, cu implicații pentru perioada postdecizională. Una dintre urmări ar putea fi blocarea acțiunii și reluarea procesului decizional. Altă urmare demnă de reținut este diferența de motivație a agenților atunci cînd se trece la transpunerea în viață a deciziei. Ca urmare, pentru a diminua efectele negative posibile asociate acestui tip de decizie, strategia satisfăcătorului ia fie forma normelor sociale, fie a delegării autorității, în timp ce strategiei optimalității tendințele îi corespund deciziei colective.

Norma este o decizie standardizată, iar delegarea deciziei înseamnă substituția unui decident colectiv cu unul individual sau cu un organism ad-hoc. Dincolo de avantajul promptitudinii, și într-un caz și în celălalt persistența incertitudinii și a dissensului sau absorbția lor prin procedee artificiale expun decizia respectivă neajunsurilor care decurg de aici, cum ar fi: excluderea alternativelor, vulnerabilitatea la incertitudine și absența procedurilor cognitive de reducere a acesteia, în cazul recurgerii la norme, și vulnerabilitatea la incertitudine și la dissens, apelul la coerciție și riscul anarhiei, în cazul delegării.

O bună parte din aceste neajunsuri sînt evitate în cazul deciziei colective. Asumarea incertitudinii, recurgerea la procedee analitice de evaluarea soluțiilor, realizarea consensului pe baze cognitive, cîntărirea alternativelor, disponibilitatea la revizuire și reluare a procesului decizional fac pe autor să opteze categoric pentru decizia colectivă. Probabil pentru a nu se știrbi întrucîtva prestigiul acestei forme de decizie, se trece, poate prea ușor, peste unele din minusurile indiscutabile care îi sînt proprii, cum ar fi: desfășurarea mai greoaie a procesului decizional, riscul prelungirii excesive a discuțiilor în jurul alternativelor, dificultățile în realizarea consensului și, ca un corolar, amînarea trecerii la faza postdecizională.

În încheierea considerațiilor despre acest capitol al volumului, se ridică o întrebare: oare certitudinea dissensuală nu este echivalentă incertitudinii sau dissensului pur și simplu? Personal, un răspuns afirmativ mi se pare verosimil. În cazul acesta conceptul de certitudine dissensuală, cu tot ceea ce implică el, ar fi redundant. Că lucrurile ar putea sta astfel, ne putem convinge din propoziția 6.6. din volum în care se afirmă: „În condiții de incertitudine accentuată, comunicarea nu duce decît în mod excepțional la o certitudine consensuală: mai probabilă este fie incertitudinea consensuală, fie certitudinea dissensuală” (p. 175). Dar ce altceva decît incertitudine și dissens poate fi, pe ansamblul grupului decident, certitudinea dissensuală?

În al treilea tip înfățișat decizia se realizează în condiții de neomogenitate și cognitivă și existențială. Aceasta înseamnă decidenți mai mulți și interese diferite. Deosebirea de interese dintre decidenți face ca dissensul să nu fie doar de natură cognitivă, cum se întîmplă în contextul decizional anterior ei, și de origine socială.

Autorul distinge categoria intereselor primare, care decurg din poziția decidenților în structura socială și sînt independente de procesul de decizie, și interesele secundare, care exprimă în mod direct atitudinea participanților în problemele supuse deciderii. Preocuparea pentru promovarea intereselor proprii duce la neglijarea activității consacrate reducerii incertitudinii, dezinteres, pentru examinarea alternativelor și la folosirea unor mijloace manipulative, ideologice, de realizarea consensului. Ca urmare, riscul unor decizii de calitate îndoielnică, realizate mai ales prin delegarea autorității, și al pasivității în faza postdecizională, este considerabil. Pentru contracararea acestui risc, autorul propune negocierea, ca mijloc de realizare a consensului prin armonizarea intereselor, și modalitatea democratică de adoptare a deciziilor, ca posibilitate reală de alegere a celor mai bune soluții.

Nu putem trece mai departe fără o remarcă. În acest capitol este vorba adesea de interese și de ideologii. Deși prezența acestora se înscrie în logica capitolului și nu-i subminează în nici un fel rigoarea, nu putem să nu observăm că unele considerații colaterale discursului teoretic sînt contaminate de simplismul ideologiei comuniste. Această contaminare se constată, de exemplu, în modul în care sînt înfățișate raporturile dintre muncitori și capitaliști sau în referirea la necesitatea eliminării diviziunii dintre conducere și execuție, ca unul din factorii realizării unei societăți omogene în care oamenii sînt egali. Avînd în vedere că volumul este elaborat în cea mai mare parte înainte de revoluție, astfel de concesiuni sînt explicabile. Dacă le menționăm totuși ca neavenite, o facem din dorința de a preveni ca prestigiul unei remarcabile contribuții științifice să se extindă asupra unor afirmații discutabile impuse de contextul social politic existent în momentul concepției lucrării. De altfel cartea se încheie cu un scurt

dar dens paragraf intitulat „Utopia și incertitudinea”, scris evident după revoluție, în care proiectul socialist în varianta sa leninistă apare, prin prisma teoriei dezvoltate în volum, ca inconsistent. Nu este însă mai puțin adevărat că și în această secțiune a lucrării apar afirmații gratuite, ca de exemplu bunele intenții, sinceritatea și integritatea morală a lui Lenin, care, consideră autorul ar fi putut să mențină sistemul sovietic la un nivel de autoritarism moderat, supoziții dezmințite și de realitatea istorică și de ansamblul demonstrației propuse în paragraful respectiv.

Părăsind această paranteză, să revenim la problematica propriu-zisă a volumului: modelul teoretic al deciziei în condiții de incertitudine, pe care prezentarea noastră nu l-a putut reda decît într-o formă inevitabil simplificatoare. Impresionantă prin dimensiunile sale care rezultă din abordarea tuturor aspectelor majore ale procesului decizional, construcția teoretică este, în același timp, deosebit de riguroasă. Dar ca orice teorie, riscă să nu realizeze adevărea la realitate scontată. Nu este cazul cu amplul edificiu teoretic construit de Cătălin Zamfir, care se îngrijește să-și supună modelul unei minuțioase testări. Verificarea modelului teoretic al deciziei în condiții de incertitudine (cunoaștere limitată) se realizează prin confruntarea acestuia cu enunțuri, consecințe, teorii și fapte puse la dispoziție de literatura sociologică și psihosociologică mai veche, recentă ori chiar foarte recentă. Pentru a le da la iveală și a le utiliza s-a eert din partea autorului un adevărat tur de forță bibliografic care reprezintă în sine o adevărată performanță. De la Max Weber cu teoria sa despre organizații și legitimarea autorității, Mihail Ralea cu teoria amnării, H. M. Simon cu teoria raționalității limitate, S. F. Nadel și ideile lui despre tradiție, H. Rockeach cu tipologia personalității, H. Marcuze cu unidimensionalitatea, Hayek și Popper cu teoria schimbării limitate, T. Kuhn cu teoria paradigmei, R. S. Lazarus și S. Folkman cu teoria acomodării la primejdie (coping), C. B. Wortman și colaboratorii cu teoria atribuirii succesului și eșecului, T. W. Adorno și colaboratorii cu teoria personalității autoritare, P. Suppes cu lucrările despre incertitudine, R. Boudon și F. Bourricaud și observațiile lor despre rolul credinței în comportamentul uman, S. Deluneau cu observațiile sale despre rolul fricii, L. Ross și C. A. Anderson cu experimentele lor despre consens, apoi lucrările diferiților autori despre grup, ale altor, multor autori cu lucrări despre conducere și lider, ale lui M. Crozier despre birocratie, și lista ar putea continua, un vast material este pus în joc pentru verificarea modelului decizional în condiții de incertitudine propus în carte. Rezultatul confruntării este pozitiv, modelul este validat.

Proba validității modelului fiind făcută, situația recenzentului devine, într-un anumit sens, incomodă. Într-adevăr, după ce modelul a fost testat, ce ar mai putea spune potențialul recenzent?

O carte de acest tip, respectiv constructiv-deductivă, nu poate fi, propriu-zis, rezumată. Modelul deciziei, în condiții de cunoaștere limitată (incertitudine) alcătuiește un întreg riguros în care părțile componente se complinesc reciproc pentru a alcătui laolaltă o țesătură indestructibilă. Pentru a fi înțeles, ca și pentru a-l judeca, trebuie privit în integralitatea lui. Din acest punct de vedere este de observat că modelul este coerent, consecințele postulatului inițial fiind amănunțite și urmărite în detaliu în diferitele situații decizionale. Formal cartea se dezvoltă *more geometrico*, în maniera Eticii lui Spinoza. Conceptele cu care operează sînt atît de simple și clare, rigoarea atît de strictă, înlănțuirea ideilor atît de logică, încît un Jan Lukasiewicz ar putea supune destul de ușor cartea unei rescrieri care să scoată din ea sistemul formal subiacent, așa cum a obținut autorul polonez menționat din logica aristotelică. Reușita lui Cătălin Zamfir este cu atît mai demnă de menționat cu cît maniera constructiv-deductivă folosită în acest studiu este pînă acum unică în sociologia românească. Chiar și în literatura mondială a domeniului performanțele similare sînt foarte rare.

Dacă modelul este coerent, dacă, supus testării, funcționează, dovedind că este adecvat realității pe care o reprezintă, ce-i mai rămîne recenzentului de spus? Poate unele observații colaterale, care, eventual, ar putea fi avute în vedere la o nouă ediție a cărții. În această ordine de idei s-ar putea spune că, prin extinderea ce se dă și minuția cu care sînt expuse în carte, teoriile, faptele și experimentele invocate de autor depășesc cu mult necesitățile propriu-zise ale verificării modelului expus. Coplesit de materialul cu această funcționabilitate modelul însuși se estompează oarecum.

Paralela ce se face în carte între situațiile de stress, anxietate și decizie este exagerată. Nu se poate pune semnul echivalenței între incertitudinea adiacentă situațiilor de acest gen și cea din procesul decizional. Componenta emoțională este puternică în cazul stressului, pe cînd în cazul deciziilor obișnuite ea este aproape absentă.

De asemenea, propoziția 9.4 (p. 237) atribuie poziției în cadrul organizării sociale un rol exagerat în construirea imaginii cognitive. În realitate, poziția socială poate influența numai anumite aspecte ale acesteia, nu tabloul său de ansamblu. Spre această interpretare mai nuanțată conduce de altfel și cuprinsul capitolului respectiv. Rămîne ca ceea ce spune propoziția să fie pus de acord cu restul capitolului.

Ultima remarcă se referă la grafice. În genere, rostul lor este desigur să ilustreze, simplificând idei, situații, valori etc., să le facă mai pregnante. Or, în realitate graficul 2.2, p. 58, este mult mai greu de urmărit și înțeles decît propoziția 2.29 (Incertitudinea reziduală este aditivă) pe care vrea să o ilustreze. De asemenea, graficul 6.1 (p. 171) nu ilustrează nimic. Este vorba de o linie impresionantă în sine dar care nu este expresia unor valori, incît pare arbitrară.

Dincolo de aceste observații și de altele de aceeași factură care s-ar putea face, este un fapt indiscutabil că ne aflăm în fața unei lucrări fără precedent în sociologia românească. Fiind o carte densă, în care expunerea urmează indeaproape exigențele modelului deductiv, asimilarea ei obligă la studiu direct, stăruitor. Recenzia de față, înainte de a fi o dare de seamă asupra cărții, este mai ales un indemn în acest sens.

Gheorghe Socol

„Cahiers Internationaux de Sociologie”, volume XCII, Nouvelle Série, trente-neuvième année, Numéro spécial: *Nos Rites Profanes*, janvier—juin 1992, Presses Universitaires de France

„Caiete Internaționale de Sociologie” este o revistă semestrială publicată cu concursul Centrului Național de Cercetări Științifice din Franța (C.N.R.S.) și plasată sub patronajul Școlii de Înalte Studii în Științe Sociale (Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris). Fondatorul acestei prestigioase publicații care apare în cunoscuta editură Presses Universitaires de France (P.U.F.) este Georges Gurvitch, iar directorul actual este Georges Balandier, profesor la Universitatea Sorbona, Director de Studii la Școala de Înalte Studii în Științe Sociale.

Acest număr special, consacrat problemei „riturilor noastre profane” a fost realizat sub direcția lui Claude Riviere de la Universitatea René Descartes, Paris V.

După cum apreciază Claude Riviere în articolul care deschide volumul, problematica ritului, grație în special sociologilor și antropologilor Durkheim, Cazeneuve, Goffman, Turner, Balandier, s-a emancipat de o analiză de tip religios ca și de legăturile sale cu miturile cosmogonice. De acum înainte ritul se studiază în funcție de legătura sa cu ordinea definită, cu formele de comunicare repetitive cu scop integrativ și anxioasă. Referindu-se la riturile profane din sport, călătorii, la riturile profane dintre comeseeni și ale apariției, autorul sesizează unele firimituri ale farmecului cotidianului în societățile contemporane.

În articolul *La ritualité dans le cadre de la socialisation primaire* Daniel Vander Gucht de la Institutul de Sociologie al Universității Libere din Bruxelles își propune identificarea condițiilor necesare și a instrumentelor conceptuale și metodologice care pot permite constituirea unei socio-antropologii a primei copilării. Sint discutate postulatele comune și științifice ale definiției sociale a primei copilării și ale sociabilității infantile, funcția structurantă a jocului și rolul său formativ în cadrul socializării primare, pentru identificarea riturilor interpersonale infantile.

Claude Javeau de la Universitatea liberă din Bruxelles în articolul *Microrituels et gestion du temps* demonstrează că microriturile vieții cotidiene, manifestându-se în siml universurilor familiale, constituie un mod privilegiat de gestionare a timpului. Dincolo de funcționalitatea lor, ele dublează cotidianul cu un meta-discurs apologetic, corespunzător necesității de a înfățișa orice interacțiune socială sub unghiul moral: „a răspunde de celălalt” înseamnă „a veghea împreună cu el la asigurarea perenității unei ordine indexicale, care privește însăși esența persoanei.

În articolul *La ritualité profane : une perspective psychanalytique* Bernard Duez de la Institutul de Psihologie al Universității Lyon II, pe baza expunerii ritualurilor private și sociale: ritualuri patologice, ritualuri de integrare simbolică a copilului în grupul familial, ritualurilor judiciare, demonstrează cum ritualul constituie o interfață între subiect, aparatul psihic grupal și grupul social. Ritul este un punct de transformare între fantasmă și mit. El constituie punctul de intrare în simbolic, transformind actualizarea în reprezentare.

Jean-Pierre Corbeau de la Universitatea François-Rabelais din Tours în articolul *Rituels alimentaires et mutations sociales* pornind de la constatarea că multiple forme sociale de a mânca constituie un loc privilegiat pentru a studia diferite tipuri de rituri, și-a propus cunoașterea acestora în cadrul aspectelor „ordinare” și „extraordinare” ale situațiilor de consum alimentar. Este vorba despre înțelegerea dinamicii lor și a sensurilor atribuite de către actorul social în cadrul unei noi concepții asupra imitației.

Pascal Roland din Paris, Poitiers, în articolul *Une cosmogonie ritualisée dans la danse contemporaine* realizează o replasare a dansului contemporan între procedurile rituale ale societăților contemporane, știut fiind că dans și ritualitate sînt întotdeauna strîns legate în analiza etnologică a societăților tradiționale. Dansul contemporan, reprezentînd simbolic modul de cunoaștere științifică și raporturile de putere democratice, propune o fuziune emoțională în valorile fondatoare ale societăților occidentale.